

Claudiu T. ARIE AN
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Repere ale polemicii în apologetica lui Arnobius de Sicca

Abstract: (Landmarks of the Polemic in Arnobius of Sicca Apologetics) The work of the ecclesiastical writer and Latin apologist Arnobius of Sicca deserves even today the full attention of modern classicists, patristic scholars and historians as well, as his only writing *Adversus nationes* still represents one of the least understood and most controversial books written before the era of Constantine the Great. The present study focuses on his talent for polemics in his attacks upon paganism, made in a desperate effort to convince his Bishop to admit him completely and with an open heart into membership in the Christian church. Many of the polemic features from his work are of real interest in order to understand his times but also the style of the next generation of apologists, among which stands tall his student Lactantius.

Keywords: apologetics, polemic, Arnobius, conversion, patrology

Rezumat: Opera scriitorului bisericesc i apologetului latin Arnobiu de Sicca merit aten ia deplin a clasici tilor moderni, a savan ilor patrologi i deopotriv a istoricilor, de vreme ce lucrarea sa *Adversus nationes* înc reprezint una dintre cel mai pu în în elese i mai controversate c r i scrise înaintea epocii lui Constantin cel Mare. Studiul de fa se concentreaz asupra talentului s u polemic din atacurile contra p gânismului, elaborate în efortul disperat de a- i convinge Episcopul s -l accepte pe deplin i cu inima deschis ca membru al Bisericii Cre tine. Numeroase repere polemice din opera lui se dovedesc de un real interes pentru în elegerea vremurilor sale dar i a stilului genera iei urm toare de apologe i, din rândul c rora se distinge elevul s u Lactantius.

Cuvinte cheie: apologetic , polemic, Arnobiu, convertire, patrologie

Unul dintre cei mai controversa i scriitori biserice ti pare a se bucura în ultima vreme de o binemeritat reconsiderare, atât prin dedicarea unor studii monografice de anvergur ¹, cât i prin traduceri noi ale operei sale p strate². Secole de-a rândul, statutul apologetului de limb latin Arnobius de Sicca a stârnit controverse dintre cele mai furtunoase. I s-au contestat orice calit i literare sau compozi ionale, s-a pus la îndoial sinceritatea convertirii lui târzii, ba chiar i starea de simplu cre tin le-a p rut unora prea înalt pentru a-l caracteriza în posteritate.

Reperete biografiei sale nu ne ajut nici ele prea mult la conturarea unui profil clar. tim doar c era originar din Sicca Veneria, o mic localitate punico–numidic , plasabil în provincia Africa Proconsular , c aici preda performante cursuri de retoric tinerilor studio i, printre care s-a eviden iat Lactan iu, viitorul scriitor ecleziastic de renume.

Se va fi n scut probabil înainte de anul 250, de vreme ce Sfântul Ieronim îi plaseaz

¹ Vezi, de pild , Michael Bland Simmons, *Arnobius of Sicca. Religious conflict and Competition in the Age of Diocletian*, Clarendon Press, Oxford, 1995, 385 p.

² Arnobio, *Difesa della vera religione*, ed. introd., trad. Biagio Amata, Collana di Testi Patristici, 153, Città Nuova Editrice, Roma, 2000.

apogeul carierei în vremea împăratului Diocleian³, și a murit, poate, prin 326 sau 327, anul în dreptul căruia același autor bisericesc îi comentează opera⁴. De aici aflăm că fusese nu doar păgân (*adhuc ethnicus*) convins, ci și un adversar îndârjit al creștinismului, pe care îl combătuse cu orice prilej (*fidem, quam semper impugnaverat*). Reflectând asupra trecutului său spiritual, el însuși se numește *homo superstitiosus*⁵, de aceea convertirea sa la credința până atunci hulită și se va fi printr-o evoluție normală. Nu tot astfel au judecat însă creștinii africani persecutați anterior de verbul său ascuțit, care s-au dovedit cu totul neîncrezători în această radicală „schimbare la față”, survenită prin anii 295-300.

Făcându-se purtătorul de cuvânt al scepticismului unanim, episcopul din Sicca îi va fi solicitat vârstnicului neofit o dovadă. Împăratul a sincerității noii sale opțiuni religioase și a modificării convingerilor intelectuale ce îl animaseră până atunci. Arnobius se conformează, dar, după terminarea a două crișocotite suficiente de autoritatea eclezială, continuă efortul de năruire a mentalităților păgâne prin alte cincisprezece pe aceeași temă. Redactarea celor apte volume *Contra neamurilorum pagane* coincide cu epoca persecuțiilor inițiate de Diocleian (303-310) și se dovedește prin spunsul elocvent la cererea expresă și se adresase de către ierarhii comunității creștine a locului. Deoarece ultima carte pare neterminată, este posibilă după unii exegeți că retorul creștinat Arnobius și-a murit deja în preajma anului 310, fiind mai asista la triumful doctrinei pe care a încercat să o apere după propriile-i puteri.

Unica sa operă rămâne și ne luminează decisiv, prin articulațiile sale intime ori amănunțite semnificative, asupra esenței acestui personaj controversat din aria patristicii latine. Apologia *Adversus gentes* (sau *Adversus nationes*) se caracterizează „prin vehemența polemicii și atacurilor lansate contra unei întregi game de adversari ai creștinilor, prin utilizarea din abundență a elementelor împrumutate de la *cautători de antichități*, de la autoritățile păgâne, din opiniile filozofilor și, în fine, prin recursul constant la o critică devastatoare. Lipsite, în schimb, o prezentare coerentă a doctrinei creștine și a vieții creștine”⁶.

Ecourile în epocă nu au fost prea favorabile, dacă avem în vedere că Lactanțiu nu îi citează defel profesorul, iar în *Decretum Gelasianum* scrierea sa este inserată printre condamnabilele apocrife⁷, prefigurând catalogarea sa ulterioară „ca unul dintre marii autori de erori în materie de dogmă creștină”⁸. Referințele antice la opera sa sunt de găsit doar în *De errore profanarum religionum* (343-350) a sicilianului Firmicus Maternus⁹ și în comentariile

³ „*Arnobius sub Diocletiano principe Siccae apud Africam florentissime rhetoricam docuit*”, în *De viris illustribus*, 79. Traducerea în ediția Sfântului Ieronim, *Despre bărbații iluștri și alte scrieri*, Editura Paideia, București, 1997, p. 61.

⁴ Hieronymus, *Chronicon ad annum 2342 post natum Abrahæ*, după ediția Helm din scrierile lui Eusebiu de Cezareea, VII, ed. a II-a, Berlin, 1956 (Corpus Berolinense, 47), p. 231.

⁵ Arnobius, *Adversus gentes*, I, 39. Vezi traducerea noastră Arnobius, *Adversus gentes (Contra neamurilorum pagane)* I, 1-23, traducere, introducere, note și comentarii de Claudiu T. Arieșan, în „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), serie nouă, nr. 4-6, aprilie-iunie 2007, p. 109-116 și „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), serie nouă, nr. 7-9, iulie-septembrie 2008, p. 118-123.

⁶ Antonie Wlosok, *Arnobius*, în *Nouvelle histoire de la littérature latine*, vol. V, ed. R. Herzog, trad. G. Nauroy e.a., Brepols, Paris, 1993, p. 418.

⁷ *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*, 320, ed. von Dobschütz, în „Texte und Untersuchungen z. Geschichte d. althristl. Literatur”, 1912, p. 56: „*opuscula Arnobii apocrypha*”.

⁸ Dan Negrescu, *Arnobius – „un creștin destul de străniu”*, în *Patristica Perennia. Perin și de limbă latină*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2004, p. 61.

⁹ Vezi ediția lui R. Turcan, *L'Erreur des religions païennes*, „Les Belles Lettres” Paris, 1992, p. 52, 323.

deja menționate ale Sfântului Ieronim, care în scrisori îl taxează ca „inegal”, „exagerat” și, în ultim instanță, „confuz”¹⁰.

Tot o confuzie, dar de altă natură, îi va salva oarecum prestigiul printre umaniții renascentiști. Editorul Trithemius îl identifică eronat într-o ediție din 1494 cu monahul roman și exegetul de secol cincisprezece Arnobius cel Tânăr, ale cărui valoroase *Comentarii la Psalmi* îi erau atribuite primului Arnobius, în ordine cronologică (supranumit ulterior cel Bătrân, tocmai spre a se evita încurcăturile), până spre finele veacului al XVI-lea. De asemenea, dialogul *Octavius* al apologetului Minucius Felix era socotit în mod greșit o creație a lui Arnobius din Sicca, deoarece se găsea inserat drept a VIII-a carte în unicul manuscris grație căruia a ajuns până la noi¹¹. Acest fapt îi atrăsesse venerabilului Arnobius numeroase (și cam nemeritate) laude pentru elocvență, talent polemic și erudicie în materie de anticritică religioasă. Elogiile au atins culmea grație lui Justus Lipsius, care în 1577 îl decretă nici mai mult nici mai puțin decât *Varro Christianus*, poate și ca revers la definirea discipolului său Lactanțiu drept *Cicero Christianus*¹².

În realitate, asemenea lui Boethius de mai târziu, scrierea lui Arnobius a fost constant și excesiv discreditată: a primului datorită excesului de rafinament filozofic, a celui de-al doilea pe temeiul unei presupuse inculturii și a „bătărilor” sale stilistice. În realitate, convertirea sa tardivă și presiunea la care a fost supus pentru a fi cooptat de comunitatea creștină l-au forțat pe Arnobius să-și însușească în pripă și pe apucate ceea ce ulterior orice copil putea afla din primele clase școlare. Cunoștințele sale vetero-testamentare sunt ca și inexistente. El plătește astfel tributul informării superficiale, pe fondul unei firi violente, predispuse la tonuri îngroșate. Chiar dacă nu și-a încheiat viața ca martir, cum ar sugera unele documente nesigure, este nedrept să-i refuzăm astăzi *a priori* în alegerea sau simpatia intelectuală, taxându-l simplist doar ca „perhaps the most bizarre of the Fathers of the Church” (J. D. Madden, 1981)¹³.

Dacă imaginea globală a creștinismului pare oarecum deficitară în viziunea lui structurală, autorul nostru se dovedește în multe pasaje un pictor neîntrecut al universului pământean aflat într-o ultimă grandioasă încleștare cu noile religii emergente. Practic, ar trebui mai degrabă să ne mirăm cum a reușit să înglobeze atât de cunoștințe despre creștinism într-un timp atât de scurt, o notă bună căvenindu-se, în context, calitatea pregătirii catehumenilor în epocă, cum va demonstra mai târziu și Augustin în tratatul *De catechizandis rudibus*. Grație lui Arnobius și eforturilor sale intelectuale, asistăm indirect la mutațiile, nu lipsite de conflicte dureroase, din conștiințele ultimei generații masive de pământeni militanți: nu altfel va evolua și împăratul Constantin cel Mare în preajma și sub influența mai doctului și mult mai inspiratului Lactanțiu. Pentru numeroși indivizi cultivați ai vremii, pământismul își trăsese veacul, își epuizase resursele înnoitoare și se cerea înlocuit de alte credințe mai vitale și mai folositoare în coordonarea globală a societății romane.

Este drept că, răionând mai ales pentru pământeni, Arnobius rămâne cu simplitate în

¹⁰ Hieronymus, *Epistulae*, LVIII, 10, 2: „*Arnobius inaequalis et nimius et absque operis sui partitione confusus*”.

¹¹ Este vorba de *Codex Parisinus 1661*, din secolul al IX-lea, publicat la Roma în 1543 de Faustus Sabaeus în ediția princeps a tratatului *Adversus gentes disputationes*, cum era numit pe atunci scrierea arnobiană.

¹² Vezi comentariile lui J. C. Orelli din Migne, *P. L.* 5, Paris, 1844, col. 1291.

¹³ Vezi citatul la Michael Bland Simmons, *op. cit.*, p. 1.

aria lor de gândire, necitând Sfintele Scripturi și nici autorități patristice anterioare. Însă propria declarație de credință nu-i împiedică să-și mai facem procese de conștiință negative după 17 veacuri de la foarte disputata-i convertire. Meritul său capital, recunoscut de majoritatea comentatorilor moderni, stă în descifrarea miturilor și arcanelor mitologiei tradiționale, zonă culturală unde nu are prea mulți rivali printre scriitorii bisericești anteriori. „Se prea poate, afirmă un exeget, ca cea mai detaliată și ascuțită satirică critică dedicată zeilor și religiei romane să fie cea a apologetului Arnobius”¹⁴.

Calitățile sale de polemist clasic sunt realmente excepționale, chiar dacă prea scurtul stagiul creațional nu-i a permis să-i cultive delicatele ei sau înguștile cerute imperativ de caritatea asociată noii doctrine a Iubirii de Dumnezeu și de semenii. El nu simțea sau nu intuiește că violențele lui verbale i-ar putea ofensa pe noii coreligionari și asta l-a costat scump ca imagine literară, de aceea împedează „ironiile lui caustice” reprezintă „un produs tipic al luptei intelectuale dintre cultura nouă și veche”. De altfel, ca să fim corecți până la capăt, multe din observațiile incriminate nici nu-i apar în întregime: „ele apar ruseși propriu-zis în sânul culturii romane, dar de-abia la creștinii și-au întregit cu inutul cultural-istoric, și cu ironia și negarea nu constituiau un scop în sine pentru apologeti, ci doar calea către afirmarea noului”¹⁵.

Iată, de pildă, un panteon caricatural foarte pereche, desprins din cartea a III-a a operei sale referențiale pe care îl reformulăm pe gustul cititorului modern: de ce oare au zeii străvechi reprezentări antropomorfe, poate doar ca să se recunoască atunci când se întâlnesc prin ceruri. Și te pomenești că vor fi având și niscaiva semne distinctive, aidoma ca-n reprezentările comice umane: unii se disting prin este mari, alții prin minusculele și părțile înguste, unii au frunzi înalte, buze groase, nasuri cărnoase, alții au aripi duble, alții sunt frumoși, nasuri ascuțite; pe unii-i vezi că pe niște pitici, pe alții namile nesfârșite; unii sunt uscați de mor, alții umflați de crap; până și capetele unora sunt acoperite de păr des și creșt, pe când alții sunt chei ca-n palmier iar clima îi afectează până și ea diferit, de vreme ce unii stau mai tot timpul în pielea goală iar alții se acoperă de zor cu veșminte largi și groase contra frigului¹⁶.

Ce furie sacră ar de tepta în noi animalele de-ar avea inteligență, când s-ar apuca și ni se închină nouă oamenilor și ne-ar zugi pe măsura lor: „Vă zic vouă, ce mai mânie înflăcărată ar provoca și stârni ele, dacă Romulus, întemeietorul orașului, ar lua chip de mormon, iar sfântul [Numa] Pompilius, înfrățit cu câinele, și dacă sub înfrățirea porcului ar sta, la concurență, numele unui Cato sau Marcus Cicero”¹⁷. La fel se pune problema și cu obiectele neînsușite: dacă unele precum osul, miera ori pragul casei au dobândit zeii lor protectori, ce ne împiedică să introducem divinități ocrotitoare pentru „sfântul” dovleac, marea a secului sau aprig eroica varză, ale cărei virtuți nesfârșite le omagiase oricum și venerabilul Cato Maior în tratatul său agronomic?

Nici cu numărul zeităților de același fel nu se împacă polemistul nostru. Cui și-i jertfești în atare condiții? Dacă o invocă cu sacrificii pe Atena, dau-n val vreodată cinci

¹⁴ V. V. Bîcikov, *Estetica antichității târzii*, trad. Lucian Dragomirescu, Editura Meridiane, București, 1984, p. 94.

¹⁵ Idem, *ibidem*.

¹⁶ Arnobius, *Adversus gentes*, III, 9–14.

¹⁷ Idem, *ibidem*, III, 16.

exemplare diferite (ca și nu zicem clone) ale aceleiași reprezentări zeiești care vor începe cearta îndârjit pentru întâietate. „Ar ta i-ne un Mercur, izbucne te el îndârjit, dar unul singur, da i-ne un Liber, o unic Vener și o singur Dian . Deoarece niciodat nu ne ve i convinge de existen a a patru Apollo și câte itrei Jupiteri”¹⁸.

Arnobius nu economise te defel epitele depreciative când este vorba de justificarea și argumentarea cauzei lui: rela iile intime dintre zei atât de cras exhibate în legendele mitologice greco-latine le calific drept „desf t ri murdare”, Venera pare o „jalnic târâtur ”, „mic otreap ” (*meretricula*), Jupiter însuși pare un senil desfrânat și libidinos. „E oare cu puțin ca, nemul umindu-se cu o singur so ie, zeul lasciv, asemenea unui tân r gogoman, s dea dovad în tot locul de neînfrânarea sa, desf tându-se cu pod rese, cu femei r t cite sau cu ibovnice i, c runt fiind, s reînnoiasc focul ca și stins al pasiunii prin nenum rate leg turi amoroase? Ce [mai] spune i voi, def im torilor, și ce josnice basme n scoci i despre Jupiter al vostru”¹⁹. „Nu exist nici o mâr vie reunit cu destr b larea care s nu fie asociat numelui s u, încât pare c s-a n scut doar spre a deveni loca ie pentru depozitarea crimelor, obiect al def im rii, un soi de loc viran destinat evacu rii murd riei din gropile cu l turi”²⁰.

Ardoarea ironic a satirei din c r ile IV–V, medita iile filozofice din cartea a II-a, elocven a genuin și argumenta ia viguroas din ultimele dou c r i ne permit, credem noi, s -l consider m nu doar un modest apologet, ci și un admirabil polemist reunit cu un scriitor de calitate, chiar dac i se pot oricând g si mici defecte stilistice. Prin el, cu bunele și relele sale, cu ardoarea sa dezl n uit dar și cu incapacitatea cronic de a- i dep i limitele, în elegem cel mai empatic și mai deplin criza structural de care suferea iremediabil mentalitatea p gân și care a înlesnit mult biruin a modelului cre tin în societatea roman .

Bibliografie

- Albrecht, Michael von, *Geschichte der römischen Literatur: von Andronicus bis Boethius*, ed. a II-a, K. G. Saur, München, 1994.
- Arnobe, *Contre les Gentils*, cartea I, ed., trad. H. Le Bonniec, „Les Belles Lettres” Paris, 1992.
- Arnobio, *Difesa della vera religione*, ed., introd., trad. Biagio Amata, Collana di Testi Patristici, 153, Città Nuova Editrice, Roma, 2000.
- Arnobius, *Adversus gentes (Contra neamurilor p gâne)* I, 1–23, traducere, introducere, note și comentarii de Claudiu T. Arie an, în „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), nr. 4-6, aprilie-iunie 2007 și an XVIII (LV), nr. 7-9, iulie-septembrie 2008.
- Bayet, Jean, *Literatura latină*, trad. Gabriela Cre ia, trad. versuri Petre Stati, Editura Univers, Bucure ti, 1972.
- Bîcikov, V. V., *Estetica antichit ii târzii*, trad. Lucian Dragomirescu, Editura Meridiane, Bucure ti, 1984
- Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I-II, Societatea „Adev rul”, Bucure ti, 1994.

¹⁸ Idem, *ibidem*, IV, 14–17.

¹⁹ Idem, *ibidem*, IV, 22.

²⁰ Idem, *ibidem*, V, 22.

- Enciclopedia civilizației romane*, coord. Dumitru Tudor, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Georgin, Charles, *Les Latins. Pages principales des auteurs du Programme*, ed. a VIII-a, Librairie Hatier, Paris, 1936.
- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, trad. Mariana și Liviu Franga, note și introd. Liviu Franga, Editura Teora, București, 1997.
- Idem, *Littérature latine* (1965), ed. a IV-a, Presses Universitaires de France, Paris, 1988.
- Historicorum Romanorum reliquiae*, ed. Hermann Peter, volumen prius, Teubner, Stuttgart, 1993
- Istoria literaturii latine de la origini până la sfârșitul Republicii*, vol. I, coord. N. I. Barbu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964.
- Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii*, vol. I, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.
- Laidlaw, W. A., *Latin Literature*, Methuen, London, 1951.
- Ogilvie, R. M., *Roman Literature and Society*, ed. a II-a, Penguin Books, Harmondsworth, 1984.
- Pichon, René, *Histoire de la littérature latine*, ed. a XI-a, Hachette, Paris, 1928.
- Rostagni, Augusto și Lana, Italo, *Storia della letteratura latina*, I, ed. a III-a, Torino, 1964.
- Scriitori greci și latini*, coord. N. I. Barbu și A. Piatkowski, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Scullard, H. H., *A History of the Roman World. 753 to 146 B. C.*, ed. a IV-a, Routledge, London & New York, 1980.
- Simmons, Michael Bland, *Arnobius of Sicca. Religious conflict and Competition in the Age of Diocletian*, Clarendon Press, Oxford
- Wlosok, Antonie, *Arnobe*, în *Nouvelle histoire de la littérature latine*, vol. V, ed. R. Herzog, trad. G. Nauroy e.a., Brepols, Paris, 1993.